

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО

Нове у кримінально- процесуальному законодавстві України

За редакцією
професора *Ю. М. Грошевого*

*Допущено Міністерством освіти і науки України.
Навчальний посібник для студентів
юридичних спеціальностей
вищих закладів освіти*

Харків
«Право»
2002

ББК 67.308я7

Н 75

Навчальний посібник підготовлений викладачами кафедри кримінального процесу Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого

Рецензенти:

Г. К. Кожевніков, кандидат юридичних наук, професор

В. Ю. Шепітько, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Академії правових наук України

Автори:

проф. Ю. М. Groшевий. Вступ. Провадження справи у суді першої інстанції (Межі обвинувачення і притягнення до відповідальності нових осіб); **доц. Т. М. Мірошніченко**. Принципи кримінального процесу; **канд. юрид. наук В. В. Вапнярчук**. Суб'єкти кримінального процесу; **доц. Н. В. Сібільова**, **доц. М. А. Погорецький**. Докази і доказування у кримінальному процесі; **доц. О. В. Горбачов**. Досудове провадження по кримінальних справах; **доц. В. І. Маринів**, **доц. О. Г. Шило**. Запобіжні заходи; **доц. Ю. В. Хоматов**. Провадження справи у суді першої інстанції (Підсудність кримінальних справ); **доц. В. М. Хотенець**. Провадження справи у суді першої інстанції (Попередній розгляд справи суддею). Провадження по перевірці вироків, постанов і ухвал суду (Касаційне провадження). Провадження по застосуванню примусових заходів медичного характеру. Особливості провадження в справах про злочини неповнолітніх; **доц. Д. В. Філін**. Провадження справи у суді першої інстанції (Судовий розгляд); **доц. Л. О. Богословська**. Провадження по перевірці вироків, постанов і ухвал суду (Апеляційне провадження); **проф. В. Д. Фітько**. Провадження по перевірці вироків, постанов і ухвал суду (Перегляд судових рішень в порядку виключного провадження); **доц. В. Д. Бринцев**. Виконання вироку, ухвали і постанови суду

© Ю. М. Groшевий, Т. М. Мірошніченко,
В. В. Вапнярчук та ін., 2002

© «Право», 2002

ISBN 966-7146-67-7

ВСТУП

Законом України від 21 червня 2001 р. «Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України» (Офіційний вісник України. 2001. № 25. Ст. 1142.), Законом України від 12 липня 2001 р. «Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України» (Офіційний вісник України. 2001. № 34. Ст. 1578.) та Законом України від 7 лютого 2002 р. «Про судоустрій України» (Офіційний вісник України. 2002. № 10. Ст. 441) внесені істотні зміни до законодавства про судоустрій та до кримінально-процесуального законодавства України. Ці зміни зумовлені вимогами «Перехідних положень» Конституції України про необхідність приведення законодавства про судоустрій та кримінально-процесуального законодавства України у відповідність із Конституцією України, чинними міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України. Законом України від 12 липня 2001 р. Кримінально-процесуальний кодекс України був приведений у відповідність з новим Кримінальним кодексом, який набрав чинності 1 вересня 2001 р.

Внаслідок цього в кримінально-процесуальному законодавстві з'явилося досить багато новацій. Найбільш істотними з них є посилення ролі суду в забезпеченні принципів недоторканності особи, її житла, таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (статті 28–31 Конституції України), змагальності, забезпечення підозрюваному, обвинуваченому, підсудному та засудженому права на захист (статті 55, 59 Конституції України), презумпції невинуватості (статті 62, 63 Конституції України) та ряд інших, створення апеляційної інстанції та відповідного провадження, надання касаційному оскарженню прийнятих судом процесуальних рішень нової процесуальної форми,

і ухвал суду у стадіях апеляції, касації і у порядку виключного провадження (розділ четвертий КПК).

Елементи змагальності мають місце на досудовому слідстві у правовідносинах, де між стороною обвинувачення і захисту стоїть нейтральний арбітр — судовий орган, що приймає рішення у справі, наприклад, у випадках обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту.

Однією з умов змагальності є диспозитивність у діях сторін. Сфера дії вільного розсуду сторін (диспозитивності) в загальному вигляді окреслена в ч. 5 ст. 16¹ КПК, де сказано, що сторони користуються свободою у наданні доказів, їх дослідженні та доведенні їх переконливості перед судом. Конкретизація цих положень є в статтях, де йдеться про реалізацію особами — учасниками процесу своїх прав, наприклад, дачу показань, оскарження рішень державних органів, ознайомлення з матеріалами справи, регулювання відносин обвинуваченого і захисника тощо.

Диспозитивність має місце також і у взаєминах сторони обвинувачення і суду при відмові обвинувача від обвинувачення. В таких випадках суд не вправі вимагати від обвинувача обвинувальної активності (ст. 264 КПК). Однак сам суд нерідко зв'язаний позиціями сторін і наданими ними доказами і тому не може бути визнаний, так само, як і сторони, абсолютно вільним (диспозитивним) у виборі рішення (статті 253, 281, 290, 292, 299 та ін.).

Принцип безпосередності

КПК доповнено положеннями, відповідно до яких суд з метою перевірки або уточнення фактичних даних, одержаних у ході судового слідства, має право доручити органу, який проводив розслідування, виконати окремі слідчі дії (ст. 315¹ КПК) чи провести в необхідних випадках оперативно-розшукові заходи (ч. 3 ст. 66 КПК). Подібні доручення є певним винятком з принципу безпосередності і повинні мати місце лише тоді, коли виконання цих дій неможливе з додержанням специфіки процесуальної форми судового розгляду, про що суддя (суд) мотивовано викладає в постанові (ухвалі).

СУБ'ЄКТИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Суб'єкти кримінального процесу — це державні органи, посадові особи, юридичні особи і громадяни, які в ході здійснення діяльності по порушенню, розслідуванню, розгляду і вирішенню кримінальних справ вступають між собою в процесуальні правовідносини, набуваючи при цьому процесуальних прав і здійснюючи процесуальні обов'язки.

У результаті внесення змін і доповнень до КПК України, прийнятих Верховною Радою України 21 червня і 12 липня 2001 р., а також з прийняттям нового Закону України «Про судоустрій» процесуальне становище окремих суб'єктів кримінального процесу зазнало істотних змін. Зупинимось на аналізі найбільш важливих нововведень.

Насамперед, слід зазначити, що чинний кримінально-процесуальний закон вже не передбачає участі у судочинстві в кримінальних справах таких суб'єктів, як громадський обвинувач та громадський захисник (ст. 265 КПК виключена).

Суд є єдиним органом держави, уповноваженим здійснювати правосуддя, в тому числі і в кримінальних справах. Згідно зі ст. 127 Конституції України та ст. 58 нового Закону України «Про судоустрій» правосуддя здійснюють професійні судді та, у визначених законом випадках, народні засідателі і присяжні.

У кримінальному процесі суди розглядають справи по першій, апеляційній і касаційній інстанції, а також в порядку виключного провадження. Судочинство провадиться суддею одноособово, колегією суддів чи судом присяжних (ч. 2 ст. 129 Конституції України).

У зв'язку з введенням нових проваджень (апеляційного, виключного) по-новому вирішено питання про склад суду, який

розглядає кримінальні справи. Згідно зі ст. 17 КПК переважна більшість кримінальних справ розглядається в суді першої інстанції одноособово суддею, який діє від імені суду. Кримінальні справи про злочини, за які законом передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк більше 10 років, розглядаються по суті колегіально судом у складі трьох осіб (професійних суддів), якщо підсудний заявив клопотання про такий розгляд.

Кримінальні справи про злочини, за які законом передбачена можливість призначення покарання у вигляді довічного позбавлення волі, в суді першої інстанції розглядаються судом у складі двох суддів і трьох народних засідателів, які при здійсненні правосуддя користуються всіма правами судді.

Розгляд справ у апеляційному і касаційному порядку здійснюється відповідно апеляційними і касаційними судами у складі трьох суддів. Розгляд справ у виключному порядку здійснюється апеляційними і касаційними судами у складі не менше трьох суддів.

Згідно з чинним законодавством компетенція суду щодо порушення кримінальної справи (ст. 4 КПК) обмежується справами приватного обвинувачення (ч. 3 ст. 98 КПК). Зараз це лише три склади злочину (умисні легкі тілесні ушкодження (ст. 125 КК), умисне завдання ударів, побоїв або вчинення інших насильницьких дій (ч. 1 ст. 126 КК), самоправство (ст. 356 КК)). У всіх інших випадках, зокрема, якщо при розгляді справи по суті будуть встановлені дані, які вказують, що підсудний вчинив ще й інший злочин, по якому йому обвинувачення не було пред'явлено, або якщо злочин вчинила будь-яка з осіб, не притягнутих до кримінальної відповідальності, суд (суддя) за клопотанням прокурора, потерпілого чи його представника, не зупиняючи розгляд справи, виносить ухвалу (постанову) не про порушення кримінальної справи (як було раніше), а про повідомлення про це прокурора або направлення всього провадження в справі для проведення досудового слідства чи дізнання (статті 276, 278 КПК).

У зв'язку із закінченням п'ятирічного строку дії положення п. 13 розділу XV Конституції України були внесені зміни і доповнення до КПК, які розширили застосування судового контролю за законністю і обґрунтованістю рішень та дій під час провадження розслідування в кримінальній справі. Цей контроль має дві форми:

а) надання дозволу на провадження окремих процесуальних дій (ч. 3 ст. 61¹, ч. 2 ст. 165², ч. 1 ст. 165³, ч. 5 ст. 177, ч. 4 ст. 178, ч. 4 ст. 187, ч. 1 ст. 187¹, ч. 4 ст. 190 КПК), а також окремих оперативно-розшукових заходів (ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»), які найбільш істотним чином торкаються конституційних прав громадян;

б) перевірка законності і обґрунтованості вже постановлених або тих, що постановляються, процесуальних рішень та дій, прийнятих суб'єктами досудового розслідування. Відповідно до статей 110, 234, 236 КПК будь-які рішення і дії дізнавача, слідчого та прокурора можуть бути оскаржені до суду першої інстанції і повинні бути розглянуті при попередньому розгляді справи або при розгляді її по суті. Однак із цього загального правила закон передбачає виняток — це можливість такого контролю окремих рішень і дій, які здійснюються при провадженні досудового розслідування, вже на стадіях порушення кримінальної справи і досудового розслідування (ст. 52⁵, ч. 7 ст. 106, ч. 7 ст. 165², ст. 236¹, ст. 236⁵ КПК).

Згідно з новою редакцією ст. 7¹ КПК України і ст. 44 нового КК звільнення від кримінальної відповідальності з nereабілітуючих підстав, зокрема у зв'язку з дійовим каяттям, з примиренням обвинуваченого, підсудного з потерпілим, із застосуванням до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру, з передачею особи на поруки колективу підприємства, установи, організації, із закінченням строків давності здійснюється виключно судом.

Попередній розгляд кримінальної справи, прийняття відповідного рішення за результатами розгляду (ст. 244 КПК), а також вирішення питань, пов'язаних із підготовкою справи до судового розгляду (ст. 253 КПК) здійснюється суддею одноособово (ст. 240 КПК). Розгляд судом кримінальних справи в розпорядчому засіданні законом не передбачено.

У ході слухання кримінальної справи в суді першої і апеляційної інстанції суддя одноособово або колегія суддів вирішують питання про винуватість чи невинуватість підсудного шляхом постановлення вироку. Вони не зв'язані висновками органів досудового розслідування, а також думкою учасників процесу. Всі питання, що підлягають вирішенню у судовому розгляді й у вироку — найважливішому акті правосуддя, судді вирішують за

своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на повному, всебічному і об'єктивному розгляді всіх обставин в їх сукупності, в умовах, що виключають сторонній вплив.

Однак у зв'язку з нововведеннями до КПК вимога закону про безпосередність дослідження судом всіх доказів у справі зазнала певних винятків. Це, по-перше, передбачена ст. 301¹ КПК можливість провадження так званого скороченого судового розгляду. Тобто суд вправі, якщо проти цього не заперечують учасники судового розгляду, визнати недоцільним дослідження доказів стосовно тих фактичних обставин справи та розміру цивільного позову, які ніким не оспоруються (ч. 3 ст. 299 КПК), і після допиту підсудного перейти до судових дебатів. По-друге, це можливість судді (суду) давати органу, який проводив розслідування, судові доручення про виконання певних слідчих дій (ст. 315¹ КПК), а також доручення підрозділам, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, про проведення оперативно-розшукових заходів чи використання засобів для отримання фактичних даних, які можуть бути доказами у справі (ч. 3 ст. 66 КПК). Ці доручення можуть даватися з метою перевірки і уточнення фактичних даних, одержаних у ході судового слідства. Результати виконання таких доручень можуть бути використані в доказуванні у кримінальній справі, і на них можна посилалися при прийнятті судового рішення.

Згідно з новим Законом України «Про судоустрій» **народні засідателі** — це громадяни України, які у випадках, визначених процесуальним законом, вирішують у складі суду справи разом з професійними суддями, забезпечуючи згідно з Конституцією України безпосередню участь народу у здійсненні правосуддя (ст. 65).

Народним засідателем може бути громадянин України, який досяг 25-річного віку (ст. 66).

Список народних засідателів затверджується відповідною місцевою радою за поданням голови місцевого суду. До списку включаються у кількості, зазначеній у поданні голови суду, громадяни, які постійно проживають на території, на яку поширюється юрисдикція даного суду, та відповідають вимогам, які ставляться до них законом (ст. 66), і дали згоду бути народними засідателями.

Списки народних засідателів затверджуються на строк чотири роки і переглядаються у разі необхідності, але не рідше, ніж

через два роки, а також публікуються в друкованих засобах масової інформації відповідної місцевої ради (ст. 65).

Народні засідателі можуть брати участь у розгляді по суті кримінальних справ про злочини, за які передбачена можливість призначення покарання у виді довічного позбавлення волі. Оскільки такі справи підсудні апеляційним судам, народні засідателі фігурують лише в цій ланці судової системи.

При вирішенні всіх питань, пов'язаних з розглядом справи і постановленням судового рішення, народні засідателі мають такі самі права, як і професійний суддя (ст. 72).

Конституція України передбачає здійснення правосуддя судом присяжних. Новий Закон України «Про судоустрій» врегулював порядок його формування, однак підсудність, процедура його діяльності тощо в КПК ще не розроблені.

Відповідно до вказаного закону **присяжними** визнаються громадяни України, які у випадках, передбачених процесуальним законом, залучаються до здійснення правосуддя, забезпечуючи згідно з Конституцією України безпосередню участь народу у здійсненні правосуддя. Суд присяжних утворюється для розгляду по першій інстанції судових справ, визначених процесуальним законом (ст. 68).

Присяжними можуть бути громадяни України, які досягли 30-річного віку (ст. 69).

Список присяжних за поданням голови апеляційного суду формується на підставі списків виборців комісією, склад якої затверджується відповідно Головою Верховної Ради Автономної Республіки Крим, головою обласної ради, Київським та Севастопольським міськими головами. До складу комісії повинні входити уповноважені представники суду, органів юстиції та відповідної ради. До списків присяжних включаються громадяни, які постійно проживають на території відповідної області тощо і відповідають вимогам, які ставляться до них законом (ст. 69).

Списки присяжних затверджуються рішенням відповідної ради строком на чотири роки і переглядаються кожних два роки, а також публікуються в друкованих засобах масової інформації відповідної місцевої ради (ст. 68).

Гарантії незалежності і недоторканності професійних суддів, передбачені законом, поширюються на народних засідателів і присяжних на час виконання ними обов'язків по здійсненню правосуддя (ст. 72).

Останніми законами про внесення змін і доповнень до КПК введено нові обставини, що виключають участь у розгляді справи судді (статті 54, 55 КПК). Так, підстави, закріплені в п. 2¹, 2² ст. 54 та ст. 55 КПК, передбачають недопустимість повторної участі судді у розгляді справи, якщо він під час досудового розслідування розглядав окремі питання чи брав участь у її розгляді в суді іншої інстанції. Пояснюється це тим, що у такого судді вже склалася певна думка щодо справи, тому його точка зору при повторному розгляді справи може бути упередженою.

Прокурор — посадова особа, уповноважена в межах компетенції, визначеної Кримінально-процесуальним кодексом, здійснювати в ході кримінального судочинства від імені держави України процесуальну діяльність з метою викриття підозрюваного, обвинуваченого у вчиненні злочину, а також нагляд за процесуальною діяльністю органів дізнання і досудового слідства.

Найбільш широкими повноваженнями прокурор наділений у досудових стадіях кримінального процесу — порушення кримінальної справи і досудового розслідування (статті 100, 227 КПК). У зв'язку із змінами і доповненнями до КПК ці повноваження зазнали істотного обмеження. Так, для провадження таких процесуальних дій, як обшук житла чи іншого володіння (ст. 177 КПК), обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту (ст. 165 КПК) та інші, потрібна не санкція прокурора, як було раніше, а рішення суду. Повноваження прокурора в таких випадках обмежуються лише дачею згоди на внесення слідчим подання до суду або ж його самостійним внесенням. При вирішенні цих питань прокурор зобов'язаний ознайомитися з усіма матеріалами, що дають підстави приймати відповідне рішення, перевірити законність одержання доказів, їх достатність.

Основною формою участі прокурора у стадії судового розгляду є підтримання ним державного обвинувачення. І це, виходячи з вимог статей 121, 129 Конституції України, є виключною прерогативою прокуратури. Участь прокурора в судовому засіданні є обов'язковою, крім випадків: 1) коли розглядаються справи про злочини, передбачені ч. 1 ст. 27 КПК; 2) коли він відмовився від підтримання державного обвинувачення.

Якщо в результаті судового розгляду прокурор прийде до переконання, що дані судового слідства не підтверджують пред'явленого підсудному обвинувачення, він повинен відмови-

тися від обвинувачення і у своїй постанові викласти мотиви відмови. В цьому випадку суд роз'яснює право вимагати продовження розгляду справи і підтримувати обвинувачення потерпілому та його представнику (ст. 264 КПК). Якщо ж останні не побажають скористатися цим правом, суд закриває справу (ст. 282 КПК).

Прокурор зобов'язаний внести апеляційне чи касаційне подання на вироки, постанови і ухвали, а також подання про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами, якщо вони, на його думку, є незаконними і необґрунтованими. Кримінально-процесуальний закон визначає, що право на:

– подання апеляції на судові рішення має прокурор, який брав участь у розгляді справи судом першої інстанції, а також прокурор, який затвердив обвинувальний висновок, — у межах обвинувачення, що підтримував прокурор, який брав участь у розгляді судом справи по суті (ст. 348 КПК);

– внесення касаційного подання на вироки, ухвали і постанови апеляційного суду, постановлені ним як судом першої інстанції, та вироки і постанови апеляційного суду, постановлені ним в апеляційному порядку (ч. 1 ст. 383 КПК), має прокурор, який брав участь у розгляді справи судом першої чи апеляційної інстанції, або прокурор, який затвердив обвинувальний висновок (ч. 3 ст. 384 КПК);

– внесення касаційного подання на вироки та постанови районного (міського), міжрайонного (окружного) судів, військових судів гарнізонів, ухвали апеляційного суду, постановлені щодо цих вироків та постанов (ч. 2 ст. 383 КПК), а також внесення подання про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами має Генеральний прокурор України та його заступники, прокурор Автономної Республіки Крим, області, міст Києва і Севастополя, прирівнені до них прокурори та їх заступники в межах їх повноважень — незалежно від їх участі в розгляді справи судом першої, апеляційної чи касаційної інстанції (ч. 4 ст. 384, ст. 400⁷ КПК).

При розгляді справи в порядку апеляційного, касаційного чи виключного провадження прокурор обґрунтовує внесення подання, а також висловлює своє міркування щодо законності та обґрунтованості вироку чи іншого судового рішення, оскарженого учасниками процесу.

У зв'язку із змінами і доповненнями до КПК при провадженні протокольної форми досудової підготовки матеріалів тепер не суд, а прокурор вирішує питання про порушення кримінальної справи, обрання до правопорушника запобіжного заходу, а також складає обвинувальний висновок (ст. 430 КПК).

Слідчий — посадова особа, уповноважена в межах компетенції, передбаченої в КПК, провадити досудове слідство у кримінальній справі.

При провадженні досудового слідства слідчий наділений досить широкими повноваженнями і є процесуально самостійним. Під процесуальною самостійністю слідчого розуміють: його право самостійно приймати всі рішення про спрямування слідства у кримінальній справі і про провадження слідчих дій, за винятком випадків, коли для провадження окремих процесуальних дій необхідне вмотивоване рішення суду (судді) або дозвіл прокурора, а також повна персональна відповідальність за їх правильне і своєчасне проведення та прийняття по них законних і обґрунтованих рішень. Саме такий зміст вкладає в це поняття кримінально-процесуальний закон, про що свідчить аналіз ч. 1 ст. 114 КПК.

Вмотивоване рішення суду (судді) необхідно для провадження огляду та обшуку житла чи іншого володіння (статті 190, 177 КПК), накладення арешту на кореспонденцію та зняття інформації з каналів зв'язку (ст. 187 КПК), обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту (ст. 165² КПК) та ін.

Крім того, закон передбачає, що для прийняття і реалізації окремих рішень слідчого потрібно одержати санкцію чи згоду прокурора або ж необхідно, щоб він затвердив ці рішення. Санкція прокурора необхідна у випадках: відсторонення обвинуваченого від посади (ст. 147 КПК), провадження обшуку, за винятком житла чи іншого володіння особи (ст. 177 КПК), виїмки документів, що становлять державну таємницю (ст. 178 КПК) та ін. Згода прокурора потрібна: для направлення справи до суду для вирішення питання про звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності на підставах, передбачених статтями 7², 8, 9, 10, 11¹ КПК та ін. Прокурор затверджує: постанову слідчого про ексгумацію трупа (ст. 192 КПК), обвинувальний висновок (ст. 229 КПК) та ін.

У разі необхідності отримання рішення суду чи згоди прокурора на провадження тієї чи іншої процесуальної дії слідчий

звертається до них з поданням, до якого додає матеріали, якими обґрунтовується необхідність прийняття відповідного рішення. Закон передбачає, що при необхідності слідчий може бути викликаний до суду чи до прокурора для дачі відповідних пояснень з цього питання.

Орган дізнання — це керівник державної установи¹ чи сама установа в особі її керівника, на яких законом покладено обов'язок провадити кримінально-процесуальну та іншу діяльність у зв'язку з наявною в них інформацією про можливе вчинення злочину.

Діяльність органів, які провадять дізнання, розрізняється залежно від того, діють вони у справах про злочини, які закон відносить до тяжких або особливо тяжких, чи у справах, які не є тяжкими або особливо тяжкими. Враховуючи, що у новому Кримінальному кодексі України має місце класифікація злочинів залежно від ступеня тяжкості (ст. 12 КК), варто було б і в ст. 104 КПК (як це зроблено в ст. 108 КПК) закріпити вказівку на «особливо тяжкі злочини».

У справі про злочин, що не є тяжким або особливо тяжким, дізнання провадиться у строк не більше десяти днів, починаючи з моменту встановлення особи, яка його вчинила. У справі про тяжкий або особливо тяжкий злочин дізнання провадиться у строк не більше десяти днів з моменту порушення справи (ст. 108 КПК).

Варто мати на увазі, що згідно з ч. 3, якою було доповнено ст. 108 КПК, у разі обрання до підозрюваного запобіжного заходу у порядку, передбаченому ст. 165² КПК, дізнання провадиться у строк не більше п'яти діб з моменту обрання запобіжного заходу. Однак, на нашу думку, строк провадження дізнання в цілому в таких випадках не повинен перевищувати закріпленого в ч. 1 ст. 108 КПК. Тобто, якщо після обрання запобіжного заходу залишилося менше п'яти діб до закінчення десятиденного терміну з моменту встановлення особи, яка вчинила злочин, то справа все ж повинна бути передана з дотриманням строку, вказаного в ч. 1 ст. 108 КПК. Коли ж запобіжний захід обирається до особи, яка вчинила злочин, зразу ж після її встановлення, то процесуальна дієздатність органу дізнання обмежується лише п'ятиденним строком.

¹ Стосовно п. 8 ст. 101 КПК — не тільки державної.

Органи дізнання, крім розслідування злочинів у формі дізнання, виконують і інші дії кримінально-процесуального характеру: прийняття і перевірку заяв та повідомлень про злочин (статті 94–100 КПК); проводять досудову підготовку матеріалів у протокольній формі (статті 425–429 КПК); здійснюють провадження слідчих і розшукових дій у порядку виконання доручення слідчого чи прокурора (ч. 4 ст. 104, ч. 3 ст. 114, статті 118, 227 КПК); надають допомогу слідчим при провадженні ними окремих слідчих дій (ч. 3 ст. 114 КПК). У зв'язку із внесенням змін і доповнень до КПК до вказаного переліку слід додати ще один вид процесуальної діяльності органів дізнання — виконання судових доручень (ст. 315¹ КПК).

Останніми змінами і доповненнями до КПК передбачено розширення компетенції **особи, яка провадить дізнання**. Зокрема, ч. 3 ст. 66 КПК передбачає можливість дізнавача в справі, яка знаходиться в його провадженні, доручати підрозділам, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, провести оперативно-розшукові заходи чи використати засоби для отримання фактичних даних, які можуть бути доказами у справі.

Законом України від 7 березня 2002 р. створено Військову службу правопорядку у Збройних Силах України, на яку покладено, зокрема, виявлення причин, передумов і обставин злочинів та інших правопорушень, вчинених у військових частинах та на військових об'єктах; запобігання вчиненню і припинення злочинів та інших правопорушень у Збройних Силах України; розшук осіб, які самовільно залишили військові частини (місця служби); провадження у встановленому законом порядку дізнання у справах про злочини, вчинені військовослужбовцями Збройних Сил України та військовозобов'язаними під час проходження ними зборів, працівниками Збройних Сил України під час виконання ними службових обов'язків або в розташуванні військової частини; забезпечення виконання кримінального покарання стосовно військовослужбовців, які за вироком суду засуджені до тримання у дисциплінарному батальоні; сприяння у межах своєї компетенції іншим органам дізнання, органам попереднього (досудового) слідства та суду, органам державної влади, органам місцевого самоврядування, органам військового управління, підприємствам, установам, організаціям у виконанні покладених на них відповідно до законів обов'язків тощо.

Підозрюваним визнається:

- 1) особа, затримана по підозрінню у вчиненні злочину;
- 2) особа, до якої застосовано запобіжний захід до винесення постанови про притягнення її як обвинуваченого (ст. 43¹ КПК)¹.

Оскільки застосування затримання чи обрання іншого запобіжного заходу до притягнення як обвинуваченого можливе лише при провадженні досудового розслідування, підозрюваний може бути учасником процесу тільки на цій стадії, причому протягом короткого, чітко встановленого законом строку — до 10 діб (ч. 4 ст. 148, ч. 8 ст. 165² КПК), а за клопотанням самого підозрюваного (якщо це необхідно для того, щоб додатково вивчити дані про особу затриманого чи з'ясувати інші обставини, які мають значення для прийняття рішення про обрання затриманому запобіжного заходу) — до 15 діб (ч. 8 ст. 165² КПК). Іншими словами, максимальний строк, протягом якого особа може бути підозрюваним, згідно з чинним законодавством складає п'ятнадцять діб.

Якщо особа затримана по підозрінню у вчиненні злочину, то протягом сімдесяти двох годин вона повинна бути:

- 1) звільнена — якщо не підтвердилася підозра у вчиненні злочину, вичерпався встановлений законом строк затримання або затримання було здійснено з порушенням вимог, передбачених частинами 1 і 2 ст. 106 КПК;
- 2) звільнена і до неї може бути обрано запобіжний захід, не зв'язаний з триманням під вартою;
- 3) доставлена до судді з поданням про обрання їй запобіжного заходу у вигляді взяття під варту.

Незалежно від того, яке рішення буде прийняте, особа може оскаржити факт свого затримання до суду. Скарга розглядається суддею одночасно з поданням органу дізнання про обрання запобіжного заходу. Якщо скарга надійшла після обрання запобіжного заходу, вона розглядається суддею протягом трьох діб з часу надходження. Якщо подання не надійшло або коли скарга

¹ Варто мати на увазі, що згідно із змінами і доповненнями до ст. 149 КПК, внесеними Законом України від 21 червня 2001 р., затримання підозрюваного, яке застосовується з підстав і в порядку, передбачених статтями 106, 115, 165² КПК, є тимчасовим запобіжним заходом. Тому визначення поняття підозрюваного, яке дано в ст. 43¹ КПК, є не зовсім чітким. Досить, якщо у визначенні буде закріплено положення, що підозрюваним є лише особа, до якої застосовано один із запобіжних заходів.

надійшла після закінчення сімдесятидвогодичного строку після затримання, скарга на затримання розглядається суддею протягом п'яти діб з часу надходження (ч. 7 ст. 106 КПК).

Скарга розглядається в порядку, передбаченому в ч. 5 ст. 165² КПК. Це одне із рішень суб'єкта, який провадить розслідування, що може бути оскаржено і підлягає судовому контролю ще на стадії досудового розслідування. Розгляд скарги проходить з участю представників як зі сторони обвинувачення, так і зі сторони захисту згідно з правилами про змагальність.

Захисник — це особа, яка в порядку, встановленому законом, уповноважена здійснювати захист прав і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого та надання їм необхідної юридичної допомоги при провадженні у кримінальній справі (ч. 1 ст. 44 КПК).

Згідно з нововведеннями до КПК захисниками в кримінальній справі можуть бути крім осіб, які мають свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю в Україні, та близьких родичів обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого, його опікунів або піклувальників також й інші фахівці у галузі права, які за законом мають право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи. Під іншими фахівцями в галузі права, на нашу думку, слід розуміти осіб, які мають вищу юридичну освіту, оскільки згідно із ст. 43 Закону України «Про освіту» підготовку фахівців за таким освітньо-кваліфікаційним рівнем, як спеціаліст, забезпечують вищі заклади освіти 3 і 4 рівнів акредитації.

Закон вперше передбачив, чим саме підтверджується повноваження захисника на участь у справі (раніше з цього приводу було лише роз'яснення Пленуму Верховного Суду України. Див. постанову від 7 липня 1995 р. «Про застосування законодавства, що забезпечує підозрюваному, обвинуваченому, підсудному право на захист»):

1) адвоката — ордером відповідного адвокатського об'єднання; адвоката, який не є членом адвокатського об'єднання, — угодою;

2) інших фахівців у галузі права, які за законом мають право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи або дорученням юридичної особи, — угодою або дорученням юридичної особи;

3) близьких родичів, опікунів або піклувальників — заявою обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого про їх допуск до участі в справі як захисників.

Захисник допускається до участі в справі в будь-якій стадії процесу і з моменту, коли з'являється учасник кримінального процесу, який має право користуватися допомогою захисника. Іншими словами, підозрюваний, зокрема, може мати захисника не лише з моменту його затримання чи застосування до нього запобіжного заходу у вигляді взяття під варту (як це було раніше), а з моменту набуття ним процесуального статусу цього суб'єкта кримінального процесу, наприклад, обрання до нього такого запобіжного заходу, як підписка про невиїзд. Близькі родичі обвинуваченого, його опікуни або піклувальники як захисники допускаються до участі в справі з моменту пред'явлення обвинуваченому для ознайомлення матеріалів досудового слідства, а не зі стадії судового розгляду, як це було раніше.

Закон передбачив випадки обов'язкової участі захисника при провадженні дізнання, досудового слідства і розгляді кримінальної справи в суді першої інстанції. Цей перелік, згідно з нововведеннями розширено (див. п. 6 ч. 1 ст. 45 КПК), і, крім того, законодавець закріпив, з якого моменту участь захисника по вказаних категоріях кримінальних справ є обов'язковою. Зокрема:

1) у справах осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні злочину у віці до 18 років, — з моменту визнання особи підозрюваною чи пред'явлення їй обвинувачення;

2) у справах про злочини осіб, які через свої фізичні або психічні вади (німі, глухі, сліпі тощо) не можуть самі реалізувати своє право на захист, — з моменту затримання особи чи пред'явлення їй обвинувачення або з моменту встановлення цих вад;

3) у справах осіб, які не володіють мовою, якою ведеться судочинство, — з моменту затримання особи чи пред'явлення їй обвинувачення;

4) коли санкція статті, за якою кваліфікується злочин, передбачає довічне ув'язнення, — з моменту затримання особи чи пред'явлення їй обвинувачення;

5) при провадженні справи про застосування примусових заходів медичного характеру — з моменту встановлення факту наявності в особи душевної хвороби;

6) при провадженні справи про застосування примусових заходів виховного характеру — з моменту першого допиту не-

повнолітнього або з моменту поміщення його до приймальника-розподільника.

У суді апеляційної інстанції участь захисника у названих випадках є обов'язковою, якщо в апеляції ставиться питання про погіршення становища засудженого чи виправданого (ст. 45 КПК).

У випадках, коли відповідно до вимог ст. 45 КПК участь захисника є обов'язковою, близькі родичі обвинуваченого, його опікуни або піклувальники як захисники можуть брати участь у справі лише одночасно з захисником — адвокатом чи іншим фахівцем у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи.

Про допуск захисника до участі в справі особа, яка провадить дізнання, слідчий, прокурор, суддя виносять постанову, а суд — ухвалу (ст. 44 КПК).

У процес захисник вступає за запрошенням підозрюваного, обвинуваченого, підсудного чи засудженого, їх законних представників, а також інших осіб на прохання чи за згодою підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого. Крім того, захисник може бути призначений у встановленому законом порядку через адвокатське об'єднання особою, яка провадить дізнання, слідчим і судом. Вимога особи, яка провадить дізнання, слідчого, суду про призначення захисника, є обов'язковою для керівника адвокатського об'єднання. Таке призначення має місце у випадках: 1) коли участь захисника є обов'язковою, але підозрюваний, обвинувачений, підсудний не бажає або не може запросити захисника; 2) коли підозрюваний, обвинувачений, підсудний бажає запросити захисника, але за відсутністю коштів чи з інших об'єктивних причин не може цього зробити (ст. 47 КПК).

Після допуску до участі в справі захисник-адвокат вправі відмовитися від виконання своїх обов'язків лише у випадках: 1) коли є обставини, які виключають його участь у справі (ст. 61 КПК); 2) коли він свою відмову мотивує недостатніми знаннями чи некомпетентністю (ст. 48 КПК).

Охороняючи процесуальну самостійність захисника, закон все ж допускає, при наявності відповідних обставин, закріплених у ст. 61 КПК, можливість усунення захисника від участі у справі. На стадії судового розгляду, а також з окремих підстав (п. 2 ч. 1 і ч. 4 ст. 61 КПК) на стадії досудового розслідування,

а поданням особи, яка провадить дізнання, чи слідчого це питання вирішується лише судом (ст. 61¹ КПК).

Потерпілий — особа, якій злочином заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду (ст. 49 КПК).

У зв'язку із змінами і доповненнями до КПК розширені процесуальні права і гарантії захисту законних інтересів потерпілого. Зокрема, згідно з чинним законодавством потерпілий може брати участь у судових дебатах у всіх без винятку кримінальних справах, а також особисто підтримувати обвинувачення не лише у справах, передбачених в ч. 1 ст. 27 КПК, а й у випадках відмови прокурора від обвинувачення (ст. 267 КПК). Закриття кримінальної справи в разі відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення можливе лише при відсутності заперечень потерпілого (ст. 282 КПК).

Крім того, відповідно до ст. 46 КК і ст. 8 КПК у разі примирення винного з потерпілим можливим є закриття кримінальної справи публічного обвинувачення щодо особи, яка вперше вчинила злочин невеликої тяжкості та відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду.

Потерпілий вправі оскаржити з будь-яких підстав постанову про закриття кримінальної справи, подати апеляцію, а також внести касаційну скаргу на судові рішення у частині, що стосується його інтересів, але в межах вимог, заявлених ним (або його представником) в суді першої інстанції (статті 348, 384 КПК), чи порушити клопотання про перегляд судового рішення в порядку виключного провадження (ст. 400⁹ КПК). Наявність таких прав забезпечує обвинувальний характер діяльності потерпілого, однак не виключає можливості обрання ним іншого напрямку. На відміну від суду, прокурора, слідчого і особи, яка провадить дізнання, кримінально-процесуальна діяльність потерпілого ґрунтується на праві, а не на обов'язку.